

Нововић Драган*

Прегледни научни чланак
УДК: 341.348"1939/1945"

РАТНА ШТЕТА И НАКНАДА ШТЕТЕ

Кратак осврт на нека од питања везаних за накнаду ратне штете из Другог светског рата

Рад примљен: 17. 11. 2019.
Рад прихваћен за објављивање: 21. 11. 2019.

*Ратна штета увек погађа и лична грађанска права. По завршетку Другог светског рата ни раније југословенско, а после распада Југославије ни српско законодавство још увек нису дали одговор на питање како ће појединци надокнадити претрпљену ратну штету. У овом раду аутор анализира националне и међународне прописе којима се регулишу питања одговорности за штету, и различите приступе решавања проблема наплате потраживања насталих по основу причињене штете у рату. На крају долази до закључка да међународно право не садржи прецизне нормативне стандарде и критеријуме, па ни инструменте принуде, којима би наметнуло исплату ратне штете државама одговорним за чињење исте, већ је та проблематика, чини се још увек, под утицајем констелације односа у међународној заједници, што нужно води примени *jus ad bellum* у датој материји.*

Кључне речи: *ратна штета, наплата ратне штете, Хашке конвенције, Женевске конвенције.*

I УВОД

Циљ накнаде штете постиже се давањем повређеној особи адекватне ствари на име компензације (обично је то новац) за претрпљену штету, која би га вратила у позицију у којој би био да се догађај који је проузроковао штету није ни десио. Штета је поправљена када повређена страна прими све што је неопходно да се уједначи разлика проистекла из инцидента који је узроковао штету¹.

* Адвокат у Адвокатској канцеларији „Нововић“ и академика Српске Краљевске академије научника и уметника (СКАНУ), adv.novovic@gmail.com

¹ А. К. Georgiades; *Уговорно право општи део*, део I, 2007, 345.

Како би се остварила компензација, морају бити кумулативно испуњена три услова: да постоји штета, да је прописан разлог за одговорност и да постоји узрочна веза између узрока одговорности и штете.

Појам штете подразумева било какву повреду проузроковану добрима и имовини, као и онима на личности и физичком интегритету повређеног.²

Прописани разлог за одговорност (правне последице императивних и забрањујућих правних норми), је одређени случај или понашање, који у складу са законодавчевом проценом, ствара одговорност за накнаду штете. Закон познаје различите разлоге за обавезу одштећења, као што је кршење већ постојеће уговорне обавезе, предуговора, уговора, случајеви посебне судске одговорности за накнаду штете и деликт као један од најважнијих случајева прописаних разлога за одговорност.

Деликт³, у ширем значењу појма, је свако људско понашање (чињење или нечињење) које је забрањено по закону. У грађанском праву, неодобравање одређеног понашања је у вези са чињеницом да је такво понашање узрок штете, односно, да производи резултат, који је такође забрањен законом. Због тога закон тера оне који су проузроковали штету да је и надокнаде. Компензација је санкција за кршење правних норми. Зато, деликт је један незаконит акт који ствара одговорност. У оквиру регулативе о одговорности за деликт опште је прихваћен принцип да је то једно објективно некоректно или незаконито понашање, којим је добро, које је заштићено правним поретком, повређено неком радњом. Незаконито понашање је такође кршење било које законске одредбе, која штити одређене приватне интересе, често назване правним интересима, који су повређени овим кршењем. Непоступање по закону такође постоји у случају кршења друштвене етике, која се изражава кроз правила морала и добре вере.

Позитивна законска правила чије кршење представља незаконито понашање, су такође неписана правила марљивости чије очување намећу, у сваком случају, потребе модерних друштвених пословања, подразумевајући под тим укупност људских активности у друштвеној заједници. Коначно, нечињење се сматра незаконитом радњом ако постоји законска обавеза за радњом, а она изостане.

За настанак грађанске одговорности за другога, није довољна само потврда незаконитости одређеног понашања. Потребно је да се радња или изостанак радње могу доделити вољи неког да дела и не, тако да је то понашање последица његове воље. Одговорност је нечије прекорљиво ментално стање против свог незаконитог понашања.

Последњи захтев за одговорност за накнаду штете је постојање оправдане узрочне везе између незаконитог и одговорног понашања и штете. Према преовлађујућем мишљењу, оправдавајућа веза треба да буде подесна, а као

² A. Manesis, *Civil libertis*, 1982, 116.

³ Deligiannis – Kornilakis, *Посебно уговорно право III*, 1992, 101.

таква постоји када према поукама заједничког искуства и логике, радња или одсуство радње, у време и под условима под којима се десила, може, према објективном предвиђању и према уобичајеног току догађаја (без мешања других, потпуно непредвиђене или безначајне и необичне околности) да проузрокује штету (теорија прикладног узрока).⁴

II ШТЕТА У СРПСКОМ ПРАВУ

А. Историјски осврт на прописе

Србија има дугу правну традицију и културу. Номоканон Светог Саве и Законик цара Душана могу послужити као карактеристични примери за то, настали на основама европске цивилизације и подржани правном свешћу људи током дуготрајне окупације од стране Турака. Србија је била четврта земља, после Француске, Аустрије и Холандије, која је донела грађански законик и то 1844. године усвајањем законика који је написао Јован Хацић.⁵ Последњи законик из области грађанског права, који је усвојило Савезно веће Скупштине СФРЈ је Закон о облигационим односима објављен 30. марта 1978. и који је ступио на снагу 1. октобра 1978.⁶

Б. Одговорност за штету у србијанском праву

У принципу, србијанско право познаје два облика одговорности: уговорну и вануговорну (деликтну) одговорност. Основна разлика између уговорне и вануговорне одговорности за накнаду нанете штете у вези је са постојањем или непостојањем обавезе која претходи одговорности за штету. Код деликата одговорност произилази из једног самог по себи незаконитог акта, док код уговора она произилази из повреде услова самог уговорног односа. Самим тим, код деликта може бити више људи одговорних за насталу штету: и оних који су извршили такве радње и оних који су на неки начин повезани, па тако имамо 'одговорност за друге' и праву одговорност. У том смислу, деликтна одговорност делује *erga omnes*.⁷ Вануговорна одговорност је много шири појам: под њим се подразумева комплетно обештећење (обична штета и изгубљена добит), а када је штета настала вршењем кривичног дела са умишљајем онда је обештећење посебно и прати субјективну вредност -

⁴ Deligiannis – Kornilakis, op. cit., 170, под Е, Spiliotopoulos *Приручник јавног права*, 2002, 237; В.С.1136/1980 НоБ 1981, 522; В.С. 316/1982 НоБ 1983, 1571; В.С.913/1988 Елл. Дни 1989, 1331; В.С.1320/1988 НоБ 1987, 906.

⁵ О. Антић, *Облигационо право*, Београд, 2008.

⁶ „Службени лист СФРЈ“ 29/78, Амандмани су донети 1985, 1989, 1993; „Сл. лист“ СФРЈ бр. 39/85 и 59/89; „Сл. листу“ СРЈ 31/93. Са неким изменама ЗОО је примењиван у свим бившим југословенским републикама. Ово доказује висок квалитет рада проф. Михајла Константиновића и уопште београдске и србијанске правне школе у целини.

⁷ О. Антић, op. cit., 444 и даље.

praetium affectionis. Код деликтне одговорности битно је и то да она доводи до пуне компензације штете.

Дакле, деликтна одговорност постоји у три случаја: по основу кривице (понекад се назива и одговорност за своје поступке), одговорност за друге и објективна одговорност (одговорност за штету од опасне ствари и делатности). *Neminim laedere* је општа норма, којом се забрањује наношење штете. ЗОО уводи ову забрану користећи основне принципе: „Свако је дужан да се уздржи од поступка којим се може другом проузроковати штета”.⁸ Ова општа норма санкционисана је посебном одредбом: „Ко другоме проузрокује штету дужан је накнадити је, уколико не докаже да је штета настала без његове кривице”.⁹ Међутим, одговорност за накнаду штете може постојати и без кривице¹⁰.

Србијанско право одређује штету на следећи начин: „Штета је умањење нечије имовине (обична штета) и спречавање њеног повећања (измакла корист), као и наношење другоме физичког или психичког бола или страха (нематеријална штета).”¹¹ У дефинисању штете, наша литература обично се веже за „умањење“ нечије имовине, права или лица, као и изгубљену добит, која се могла очекивати¹². У суштини, ово је парафразирање дефиниције из Аустријског грађанског законика имајући у виду да Српски грађански законик није имао одредбу којом се дефинише штета. У свом Нацрту Закона о облигацијама и уговорима, професор Константиновић дефинисао је штету не само као умањење нечије имовине и спречавање њеног увећања, „већ и кришење законитог интереса као и повреде личних права: слободе, части, угледа, стидљивости, личног и породичног мира и других личних вредности као и наношење физичког и психичког бола“ (материјална и нематеријална штета). Закон о облигацијама даје дефиницију штете: умањење нечије имовине (обична штета) и спречавање њеног повећања (измакла корист), као и наношење другоме физичког или психичког бола или страха (нематеријална штета). Материјална штета погађа директно имовину оштећеног и умањује је (обична штета), и индиректно (измакла добит) када је сам штетни догађај спречио имовину да се увећа.

Штета увек погађа и лична грађанска права. Накнада се увек може изразити у новчаном еквиваленту. Као што је већ речено, штета може да буде материјална и нематеријална. Материјалне штете су поремећаји узроковани деликтом. Кад је обична штета у питању, постоји директан поремећај, а кад је у питању изгубљена добит поремећај је индиректан. Ипак, могуће је успоставити пређашње стање ако штетник или одговорно лице да део своје имовине у ову сврху. Што се тиче нематеријалне штете, успостављање равнотеже је

⁸ Закон о облигационим односима, Члан 16.

⁹ Исто, Члан 154, тачка 1.

¹⁰ Исто, Члан 154, тачка 2. и 3.

¹¹ Исто, Члан 155.

¹² О. Станковић, *Компензација*, Београд, 1998.

специфично јер није у питању материјална равнотежа као у претходном случају, већ нематеријална, психичка равнотежа. Одавде долазе различити принципи који се тичу накнаде штете. Дакле, у свим овим случајевима наношења штете, та повреда се може претворити у новчани еквивалент. Ова могућност новчаног изражавања повреде је битан предуслов за олакшање исправљања последица деликата. Коначно, одговорност за накнаду штету нанете деликтом може се успоставити ако постоје три услова: а) штета; б) одговорност особе чији су поступци изазвали штету; и 3) каузалност¹³.

В. Ратно обештећење – правни оквир ратних сукоба

Србијанско право исцрпно и детаљно уређује питање компензације за насталу штету, дозвољавајући такав захтев оштећеног до пуне накнаде. Оно у уређењу накнаде штете полази од саме наредбе у правној норми да се штите правна добра људи од било каквих напада трећег лица, чак и ненамерних. Узнемирујући пораст штета узрокованих средствима које је технолошки напредак последњих деценија донео људима, у вези са порастом захтева за сигурношћу и заштитом законских права од било каквих напада, уздрмао је традиционалну функцију деликтне одговорности, њену детаљну регулативу и супротстављеност као једног од најважнијих случајева легитимне одговорности.

Ствари, међутим, нису тако јасне и једноставне у случају ратних репарација. Национална законодавства, па ни српско законодавство нису одговорила на питање како и ко ће надокнадити ратну штету оштећенима.

III ПРОБЛЕМИ НАПЛАТЕ РАТНЕ ШТЕТЕ

Питање ратне одштете је посебно контроверзно и компликовано из више разлога.¹⁴ Крај Другог светског рата дочекао је све земље учеснице уништеним. И за победнике и за побеђене људски и материјални губици су били скоро непроцењиви. Традиционално, поражени сnose терет репарационих захтева победника, који могу имати застрашујуће последице. Један од разлога који су и довели до Другог светског рата, били су окрутни услови примирја и тешке репарације наметнуте Немачкој после Првог светског рата. Раније моћна Немачка представљена је од стране својих савезника као једина одговорна за рат и, самим тим, била је оптужена за морално понижавање, економско уништење и друштвену изолацију. У својој књизи *Економске последице мира*, 1999, британски економиста *Keins* критиковао је Версајски уговор (мировни уговор којим је окончан Први светски рат) због „бандитских

¹³ О. Антић, *op. cit.*, 454.

¹⁴ А. Gattini, *У којој мери су државни имунитет и судска неспособност главне препреке појединачних захтева за накнаду штете?*, Журнал међународног кривичног правосудја, 2003, 348, 358-359.

репарација“ које би, по његовој оцени, могле да доведу до новог рата. Немци, заправо, нису никада прихватили у својим умовима овај мировни уговор што је врло мудро искористио Адолф Хитлер, проповедајући војну експанзиону политику Немачке која би отклонила последице пораза, осветила се непријатељима и створила од Немачке највећу силу у Европи.

Друга битна ствар у вези ратних репарација је финансијска немоћ да се обнови све што је током рата уништено и да се надокнади штета свим грађанима. То се одразило на значајне уговоре потписане од савезничких снага којима се уређивало питање ратних репарација¹⁵.

И треће подједнако важно питање, је оно најочигледније: који закон треба применити? С обзиром да су у рату умешане најмање две земље, шта би био правни оквир по коме би се решавали захтеви и потраживања оштећених? Да ли је могућа примена националног права или смо упућени искључиво на терен међународног права? И шта је тачно предвиђено међународним правом?

Традиционални приступ претпоставља да су појединачна потраживања у вези са ратом уређена мировним уговорима или њиховим еквивалентима. По другом становишту, појединачни захтеви у вези рата третирају се као појединачни захтеви против страних влада поднети у условима мира. Треће становиште изједначава у потпуности ратне захтеве са захтевима у вези људских права уопште. Свако од три становишта ствара посебне импликације поштујући механизме представљања захтева у вези са ратом. Традиционални приступ решавања ратних потраживања мировним уговорима везује појединачна и потраживања влада са концептом репарација и тражи њихово решавање на бази влада - влада у ширем оквиру мировних аранжмана, наравно у мировним уговорима. Други приступ, који не прави разлику између захтева постављених у миру и у рату, захтевао би да се потраживања у вези рата третирају у складу са правилима дипломатске заштите, и један такав захтев могла би да постави само влада. Тек треће становиште, поистовећујући потраживања у вези рата са потраживањима у вези људских права, предвиђа да би погођени појединац могао да подигне захтев пред националним судом у земљи која није оптужена.¹⁶

А. Међународно ратно право и штета

Рат, као међународни феномен, предмет је међународног јавног права. То је карактеристика светске историје која се непрекидно понавља, и то како древне тако и модерне; из тог разлога правила су уређења законом, чији је циљ ублажавање катастрофалних последица рата. Јавно право рата разликује *ius ad*

¹⁵ R. Dozer, "Нагодба о захтевима у вези рата: да ли међународно право признаје приватно право жртава на тужбу? Лекције након 1945", Berkeley, Журнал међународног права, 2002, 296, 317.

¹⁶ Ibid, 296-297.

*bellum u ius in bello*¹⁷. *Jus ad bellum* односи се на законитост или незаконитост употребе силе у међународним односима, ако је рат уопште оправдан¹⁸. *Ius in bello* садржи правне принципе који се примењују на зарађене стране и у вези је са ограничењима у употреби силе током непријатељства. Ови правни принципи постоје без обзира на то да ли су зарађене стране у рату, оправданом или не.¹⁹ Чак и кад је рат потпуно неоправдан, јавно право се примењује на државе учеснице.

Jus in bello је традиционално подељено у тзв. "хашко право", које чине правила (обичајна или писана) која се односе на средства и начине извођења војних акција у оквиру оружаних сукоба (нпр. забрана изузетно разорног оружја) и "женевско право" које чини хуманитарно право (нпр. заштита небораца)²⁰.

Правила којима се уређује рат су обичајне и уговорне природе. Најважнији уговори су: Париска декларација из 1856.²¹, која забрањује пиратство, Женевске конвенције из 1864. и 1906. о заштити повређених,²² Хашка конвенција из 1899.²³ која је измењена 1907., и Декларације и Споразуми о разним питањима ратног права из 1907.,²⁴ Женевска конвенција о затвореницима, рањенима и оболелима²⁵ и Додатни протоколи.²⁶

При крају 19. века, такмичење између империјалистичких држава за контролу извора сировина и инвестиционих фондова, довела је до акутних неслагања између њих постао је видљив страх од светских сукоба. Тако, Хашке

¹⁷ M. Frostad: *Jus in bello после 11. септембра 2001*: Веза између *jus ad bellum* и *jus in bello* и захтеви за добијање статуса ратног заробљеника, издавач Nomow, 2005.

¹⁸ C. Stahn: "Jus ad bellum", "jus in bello"... "jus ois bellum" - *Промисливање о концепцији права оружане силе*, Европски журнал међународног права 17 (2006), 921.

¹⁹ A. Orakhelashvili: *Преклапање и конвергенција: Интеракција између Jus ad bellum и jus in bello*, Журнал о сукобу безбедносног права 12 (2007), 157.

²⁰ G. Mintsis, *Ратни злочини и накнада штете*, 1998, Научни годишњак Арменопулос 24 (2003), 176.

²¹ Декларација поморског права. Париз, 16.април 1856, Британски државни папири 1856, вол.LXI, 155-158.

²² Конвенција о побољшању услова рањеника и болесника у сувоземном рату. Женева, 22. август 1864, D.Schmidler и J.Toman, *Право оружаних сукоба*, Martinus Nijhoff 1988, 280-281, 285-288.

²³ N, Martinus, *Завршни акт међународне мировне конференције*, Харг, 1899, 69-93, D. Schmidler и J. Toman, *Право оружаних сукоба*, 1988, 50-51, 289-292.

²⁴ Ibid, 53-59.

²⁵ Завршни акт дипломатске конференције у Женеви, 12. август 1949, Конвенција (III) о третману ратних заробљеника. Женева, 12. август 1949, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева, стр. 75-152, Конвенција (IV) о заштити цивила током рата. Женева, 12. август 1949, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева, 153-221.

²⁶ Додатни протоколи Женевских конвенција од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева, 1977, 123-124.

конвенције изражавају жељу да државе буду што уздржаније од употребе силе и да оне треба да примењују мирна средства за решавање својих спорова. Основне одреде Хашке конвенције из 1907. прописују обавезу избегавања насиља и мирног решавања спорова (члан 1), и ако то околности дозвољавају медијацију једне или више пријатељских сила (члан 2).

Још већи напредак у ограничавању могућности ратовања, постигао је Пакт Лиге нација који прописује (члан 12), да државе чланице, кад се међу њима појави спор који би могао да води рату, треба да га изнесу пред арбитражу или неку законску институцију или пред Савет Лиге нација (у будуће СЛН). Штавише, обавезује државе чланице, у сваком случају, да не започињу рат пре истека периода од три месеца од проглашења арбитраже или одлуке суда или од извештаја СЛН. И коначно прописује који спорови су подобни за арбитражу или законски аранжман (спорови око тумачења конвенција, око питања међународног права, итд.).

Победничке силе Другог светског рата, укључиле су у Повељу Уједињених нација (УН)²⁷ мировни споразум као основни принцип решавања међународних спорова. „Све чланице решавају своје спорове мирним путем тако да мир у свету, сигурност и правда не буду повређени“ (члан 2, тачка 3); „све чланице се у међусобним односима уздржавају од претње силом или употребе силе“ (тачка 4).

Повеља УН овлашћује Савет безбедности да утврди да ли постоји претња миру, ометање мира или агресивна радња и да предлаже или одлучује о мерама које треба предузети, у складу са чл. 41. и 42, да обезбеди или обнови мир у свету и сигурност (чл. 39). Повеља забрањује употребу силе и ствари оружја од стране чланица УН (чл. 2, т. 4.), али дозвољава употребу оружја од стране политичког инструмента УН, Савета безбедности (чл. 39.). Овим правилима Повеље право на употребу силе пренето је са чланица Организације на колективно тело, на Савет безбедности.

Постоји разлика између употребе силе од стране државе и употребе силе од стране колективног тела. Док државе примењују силу ради задовољења својих интереса, Савет безбедности примењује силу ради очувања или обезбеђења мира и сигурности у Свету (чл. 39.), речју ради остварења заједничког интереса свих чланица УН.

Примена одговорности од стране УН суочава се са проблемима који извиру из статутарних одредаба. У пракси, државе које објаве незаконит рат, према Повељи осим усмених осуда не трпе материјалне санкције. Ово се дешава због тога што је међународно право - упркос свом развоју у постратном периоду - и даље на почетку (*lex imperfecta*), све док не постоји елемент принуде учиниоца, како би се вратила претходна правна ситуација или како би се спречиле офанзивне незаконите радње. То је урођени недостатак

²⁷ Повеља Уједињених нација, Уједињене нације, 24. октобар 1945. Серија уговора Уједињених нација 1 XVI.

међународног права и јер је, на крају, међународна политика та која примењује (преко УН) *ius ad bellum* у данашњем свету.

Победничке силе Другог светског рата потписале су 1945. у Лондону споразум којим је установљен Међународни војни суд, где би они који су одговорни за злочине против мира, рата и човечанства требали да буду осуђени. Суд је радио у Нирнбергу од 1945. до 1946. и пресудио 24 - орици нацистичких вођа заједно. Али није истовремено осудио Немачку. Сличан суд оформљен је и функционисао је у Јапану од 1946. до 1948. године.

1998. потписана је Римска конвенција (ступила на снагу 1.7.2002.), којом је основан стални Међународни кривични суд, са овлашћењима против оних који су починили ратне злочине и уопште злочине из домена међународног права (нпр. геноцид), међу којима објаву незаконитог рата. Осмишљено је да се овај нови суд састоји од судија из земаља које нису умешане у одређени рат, како би се правда задовољила независно од политичких искустава.

IV ОСНОВАНOST ЗАХТЕВА СРБИЈЕ ЗА РАТНУ ОДШТЕТУ ИЗ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА ОД НЕМАЧКЕ

Током немачке окупације, југословенско не-барачко становништво на територији Србије је насилно уништавано од стране немачких трупа. Цена овог рата у људским и материјалним губицима била је страховито велика. Обзиром да жртвама са територије Србије штета коју су појединачно претрпели у Рату никада није исплаћена, поставља се више питања: Да ли је данас могуће покренути судске поступке против Немачке за штету проузроковану српском народу?; Да ли се надлежност за суђење може засновати пред српским судовима као што је био случај у Грчкој?; Да ли захтеви српских држављана уопште могу бити изнети против савремене државе Немачке? Да би се бар приближно могло одговорити на ова питања која су нераскидиво везана са политичком, а не искључиво правном проблематиком, неопходно би било много више простора него што обим једног оваквог рада допушта. Уместо тога у овом раду ћемо размотрити правни аспект немачке окупације југословенског правног поретка у Другом светском рату, као и обавезе и одговорност окупационих власти према грађанима/цивицима на окупираним територијама и њихове приватне имовине.

А. Окупиране територије према јавном ратном праву

1. Обавезе окупационих власти

Злочини против не-бараца догодили су се када је Југославија и у оквиру ње Србија била под немачком окупацијом. Речено је²⁸ да је појам ратне окупације

²⁸ К. Иоанноу, *Правно мишљење о немачким репарацијама*, НоБ 37, 1526

повезан са војним присуством окупатора, које се протеже кроз време ван обичне војне операције. Ово продужено управљање страном територијом узрокује, према међународном праву, посебне обавезе окупатора, поред повреде своје примарне обавезе да не употребљава оружану силу за окупацију стране територије.²⁹

Једна од правних последица војне окупације је и та да су, имајући у виду чињеницу да не долази до промене суверенитета већ само до привремене промене носиоца неких њених аспеката, права и обавезе окупатора током управљања окупираном територијом уређена међународним правом.

Правила међународног права која уређују војну окупацију садржана су у Регулативи о законима и обичајима рата на копну, која је донета на IV Хашкој конвенцији 19. Октобра 1907 (у даљем тексту Регулатива). Хашка регулатива је уговорни текст, који подлеже ратификацији од стране држава. Хашка правила су опште прихваћена правила међународног права која чине међународни обичај³⁰. И међународни и национални судови су дошли до овог закључка. Тако Међународни војни суд у Нирнбергу у својој пресуди од 1. октобра 1946. констатовао је поводом IV Хашке конвенције из 1907 да су „1939, правила постављена у Конвенцији, на које се чл. 6. Повеле односи, призната од стране свих цивилизованих нација и прихваћена као декларација закона и обичаја рата“. Осим тога и Међународни војни суд Далеког истока, у пресуди из 1948. прихватио је IV Хашку конвенцију као "добар доказ обичајног права народа".³¹

Регулатива, у трећем делу, чл. 42-46, садржи правила која уређују обавезе окупатора у односу према влади окупиране територије. Према овим одредбама територија се сматра окупираном „када је под влашћу непријатељских копнених снага“ (чл. 42.), што се несумњиво односило и на Југославију односно Србију као њену федералну јединицу. Окупатор према овим одредбама има делимичну привремену управну власт на окупираним територијама и, као такав, развија "привремено право да влада територијом и њеним становништвом"³², одговоран је уместо суверене државе, чију власт у ствари врши, да дела у интересу популације и територије, коју назива "репрезентативном". Према томе, он само има фактичку власт, као резултат

²⁹ К. Tenekidou – G. Tenekidou, *Occupatio bellica. Правна природа војне окупације*, Атина, 1945, N. Masourides, *Правни поредак током и након ратне окупације*, Атина, 1945, D. Evrigenis, *Питања војног окупационог права*, Солун, 1959, S. Perakis, *Војна окупација у савременом међународном праву* (А), Атина – Комотини, 1990; O. Debbash, *Војна окупација*, Париз, 1962; Ch. Rousseau, *Право оружаних сукоба*, Париз, 1983, 133 и даље; A. Roberts, *Шта је војна окупација?*, Британски годишњак међународног права 1984 (55), 249 и даље.

³⁰ J. M. Henckaerts, *Међународно хуманитарно право као обичајно међународно право*, Квартална анкета избеглица, 21 (2002), 186.

³¹ L. Oppenheim – H. Lauterpatch, *Међународно право, вол. II., Спорови, Рат и неутралност*, 7. издање, Лондон-Њујорк-Торонто, 1953, 822 и даље.

³² Ibid, 436.

војне акције и из тог разлога субјект је регулативе јавног права ратовања (*ius in bello*). У оквиру ове функције, држава која је окупатор (чл. 43. Регулативе), има овлашћење и обавезу да „предузме све мере које од ње зависе, како би што је могуће више сачувала и обновила јавни ред и јавни живот и то, све док не постоји препрека, придржавајући се закона окупиране државе“. У овој материји, углавном су умешана два интереса: прво, очување сигурности и реда у региону и, друго, очување интереса популације на тој територији. Једна од примарних обавеза окупатора је гаранција хуманог третирања грађана окупиране територије. У сваком случају, према закону окупације, не треба дати предност интересима окупатора.³³ Ово је једна обавеза која је наметнута међународним правом. Обавеза јавног права ратовања је ублажавање људске патње што је више могуће током окупације. Из овог разлога, окупатор је одговоран и као чувар администрације на окупираној територији и постојећег права суверене државе, све док питање националног суверенитета буде коначно уређено мировним споразумом. Сврха *ius in bello* је да правно обавезе зараћене стране, чак и током рата, како би на тај начин створило околности за брз и коректан мировни споразум. Из овог разлога, мировно право треба примењивати на окупирану територију што је дуже могуће.

Једнако важно питање је и обавеза окупатора да поштује законодавство окупиране државе. Окупирајуће снаге дужне су да поштују (члан 42), са изузетком потпуне немогућности, важеће законодавство на окупираној територији. Осим тога, као што је горе поменуто, војна окупација не доводи до укидања или до промене суверенитета и зато не доводи ни до укидања важећих закона у окупираној држави. Апелациони суд у Атини, у случају грчке окупације територија у Малој Азији, пресудио је да „...током војне окупације, законодавство окупиране земље примењивало се у целини (...) осим одредаба које су биле у супротности са законима о јавном реду (окупатора) или кадгод постоји несавладива препрека у примени домаћег права“³⁴. Карактеристична је одлука Врховног суда Грчке из 1928., која се тиче бугарске окупације грчких територија, која је понављана у скоро свим каснијим одлукама грчких судова, чак и данас. „...само због окупације једног дела територије неке земље од стране друге земље као акта ратовања, окупирани део више није део територије те земље, али закони на снази на почетку окупације не укидају се нити суспендују (...) већ остају на снази, уколико их окупаторска власт не укине или суспендује...“³⁵

2. Обавеза окупационе власти према цивилном становништву

Један од циљева нацистичке Немачке, између осталог, био је систематско погубљење и истребљење етничких група, које су сматране ниже вредним, без

³³ Ibid, 434, 437.

³⁴ Апелациони суд у Атини, Пресуда 22/1928, тх 38, 428.

³⁵ Врховни суд Грчке 167/1928, тх.38, 627.

прављења разлике између војника и не-бораца, под очигледним кршењем основних правних принципа у вези рата. Све то резултирало је веома ниском применом позитивноправних одредаба Регулative, које су тежиле ефикасној заштити не-бораца од окупаторских снага. Из овог разлога, ти основни принципи заштите неборачког становништва садржани у IV Женевској конвенцији из 1949, који су већ били општеприхваћени у јавном обичајном праву, добили су место и у писаном праву. Самим тим била је неопходна већа заштита небораца кроз међународно позитивно право.

Хашке конвенције, које су током Другог светског рата представљале срж окупационог права, садрже правила међународног јавног права која уређују један апсолутни минимум заштите небораца на окупираној територији. Као што је већ речено, ово се може објаснити тренутним положајем неборачког становништва на окупираним територијама у време закључења Конвенције. Штавише, окупаторска држава, већ тада, морала је да окупациону власт заснује на основама признатих основних принципа међународног обичајног јавног права. Слична регулатива постоји и у прологу Хашке конвенције: „у нади, да ће касније бити могуће издавање комплетнијег закона о праву ратовања, уговорне стране сматрају да је целисходно разјаснити да у случајевима када нема предострожности у усвојеним одредбама, становништво и они који ратују остају под заштитом и доминацијом основних принципа међународног јавног права, који су настали применом обичаја од стране земаља потписница, закона хуманости и захтевима опште свести“.

Према томе, одговорност окупирајућих снага обухвата више од просте заштите јавног реда и безбедности, као што је речено. Окупатор је дужан да обезбеди примену најприкладнијих мера за регулисање јавног живота на окупираним територијама и једноличан свакодневни живот, с обзиром на ратне услове. У овој обавези налази се заштита људских права цивила на окупираним територијама.

3. Обавеза поштовања приватне имовине грађана на окупираним територијама

Једно од основних правила установљено Хашком регулативом из 1907 је обавеза окупатора да поштују приватну имовину грађана на окупираној територији, да се „...част и породично право, живот цивила и њихова имовина (...) морају поштовати (члан 46). Упркос општој применљивости одредаба IV Хашке конвенције из 1907, постоји низ одлука националних судова, које их прихватају као опште призната правила међународног права.³⁶

Треба истаћи да напади на личну имовину грађана окупиране државе, од стране окупатора, могу бити директни (као што је нпр. конфискација од стране

³⁶ Одлука италијанског Касационог суда од 15. јуна 1951, случај Амбриола, Извештаји међународног права 1951, стр.690-693. Наглашавамо да Италија није потврдила IV Хашку конвенцију.

војних окупаторских власти) и индиректни (нпр. принуђивање цивила да прода своју имовину по понижавајућој цени окупаторским властима или телима на која они упуте). То поред осталог, могу бити посредно пљачкање усвајањем произвољног курса марке, систематска примена клиринга, итд.

Непоштовање међународноправне обавезе окупаторске државе да поштује приватну имовину грађана окупираних држава, има две директне последице: а) приватна имовина која је објект директног или индиректног напада изједначава се са украденом, односно имовином која је узета од законитог власника,³⁷ и б) одговорност за накнаду проузроковане штете пада на терет окупатора. „Зараћена страна која прекрши одредбе Регулative (која је измењена Конвенцијом) биће одговорна ако постоји разлог (s' il y lieu) за накнаду штете, и такође ће бити одговорна за сваку радњу коју изврши припадник њених војних снага“ (члан 3. IV Хашке конвенције из 1907). Треба напоменути да фраза "ако постоји разлог" није клаузула флексибилности, већ наглашавање да мора постојати штета на имовини.³⁸

По завршетку рата, према општеприхваћеним правилима међународног права које је било на снази током немачке окупације Југославије од 1941 до 1944, као и данас, Немачка је одговорна за накнаду штете по основу напада на приватну имовину југословенских и држављана Републике Србије као њене федералне јединице. Међутим, остало је отворено питање могућности наплате те штете на било који други начин осим споразумом између влада две државе.

V ЗАКЉУЧАК

Одговорност за накнаду штете увек постоји када између штетникове радње и настале штете постоји узрочно последична веза. Последица утврђене одговорности за настанак штете огледа се у обавезивању штетника да насталу штету и надокнади. Док је у унутрашњем праву релативно лако спровести поступак за утврђивање одговорности за настанак штете и за исплату обештећења, дотле је питање наплате ратне одштете веома конктоверзно и компликовано. Након завршетка Другог светског рата силе победнице нису осудиле Немачку на плаћање ратних репарација већ су питања обештећења регулисале мировним уговорима. Међутим, између Немачке и Југославије уговор о миру никада није закључен па су оштећени грађани из Србије као правне следбенице Југославије, остали ускраћени за наплату обештећења за штету коју су претрпели. Међународно право упркос свом развоју у послератном периоду и даље је на почетку када је у питању наплата ратног

³⁷ Ad hoc пресуда Касационог суда Француске од 7. децембра 1955, Преглед јавног права и политичких наука 1956, 1008.

³⁸ К. Efstathiadis, *Санкције због повреда правила ратовања*, Атина, 1943, и објављивање у Студијама међународног права, вол. II, Атина 1959, 321. Наглашавамо да Грчка није ратификовала IV Хашку конвенцију.

обештећења, јер не постоје прописана правила са елементима принуде или принудне наплате према одговорнима за проузроковану штету. То је урођени недостатак међународног права које је условљено односом снага у свету и политичким одлукама за примену *jus ad bellum* у данашњем свету.

Dragan Novović*

WAR DAMAGES AND COMPENSATION
A brief overview of some of the issues related to WWII
compensation for war damage

Summary

*War damage always affects personal civil rights. At the end of the Second World War, neither the legislation of the former Yugoslavia nor the Serbian legislation, after the breakup of Yugoslavia, had yet answered the question of how individuals would compensate for war damage suffered. In this paper, the author analyzes national and international regulations governing liability for damages, and various approaches to solving the problem of collecting war claims. Finally, it is concluded that international law does not contain elements of coercion against war-makers and states responsible for paying war damages, and that international policy on the relation of forces in the world applies *jus ad bellum*.*

Key words: *War damage, War damages collection, Hague conventions, Geneva conventions.*

* Attorney at Law Office Novović, Academic at SRASA.